
O KNJIŽEVNI OSEBI IN HORIZONTU PRIČAKOVANJ V PREDOPERATIVNEM IN OPERATIVNEM OBDOBJU OTROKOVEGA BRALNEGA RAZVOJA

Pričujoči sestavek skuša predstaviti rezultate drugega dela raziskave otrokove recepcijske sposobnosti, povezane z njegovo miselno shemo **pravljica**,¹ ki smo jo opravili na Oddelku za razredni pouk Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru. V okviru kvalitativne analize rezultatov produktivnega ustvarjalnega postopka in analize rezultatov vodenega intervjuja smo preučevali otrokov horizont pričakovanj, povezan s pravljničnimi književnimi osebami, in tako posredno preverjali ustreznost v učnem načrtu za prvo in drugo triletnje devetletke zastavljenih aproksimativnih literarnorecepcijskih ciljev, povezanih z zaznavanjem, razumevanjem in vrednotenjem književne osebe sploh (cilj 4.1.1./2:1,2,3) in pravljničnih književnih oseb posebej (cilj 4.1.1./4.2).

0 Uvod

Koncept književne vzgoje v devetletki temelji na tezi, da je mogoče razvijati otrokovo recepcijsko sposobnost le, če poznamo aktualne stopnje razvoja posameznih segmentov njegove recepcijske sposobnosti v trenutku, ko vstopa v edukacijski sistem, in če nato definiramo cilje na posameznih stopnjah procesa tako, da le-ti otrokov razvoj spodbujajo (in ga zaradi previsoko ali prenizko zastavljenih ciljev ne dušijo). Še posebej je v tem kontekstu treba biti pazljiv v tistem delu učnega načrta, ki definira književnodidaktične cilje, povezane s književnimi osebami, saj je identifikacija s književno osebo in posledično domišljajska – mimetična – participacija v književnem dogajanju v tem obdobju otrokovega bralnega razvoja ključ do literarnoestetskega doživetja.

Predoperativno in operativno obdobje otrokovega bralnega razvoja se zrcalita v književnodidaktičnih ciljih prvega in drugega triletja devetletke. Z zaznavanjem,

¹ Rezultate prvega dela raziskave smo objavili v članku Metka Kordigel, Mateja Šega, 2000/2001: O miselni shemi za recepcijo pravljice v predoperativnem in operativnem obdobju otrokovega bralnega razvoja. *Jezik in slovnstvo* 46/6. 257–272.

razumevanjem in vrednotenjem književne osebe so tam povezani cilji 2. skupine v razdelku 4.1, ki predvidevajo, da učenci:

»... v mislih oblikujejo **svojo** domišljjskočutno podobo književne osebe. Podatke iz besedila (pa) dopolnijo s podobami iz vsakdanje izkušnje ter domišljjskočutnimi predstavami, ki izvirajo iz poslušanja oz. gledanja drugih umetnostnih del.« (Učni načrt, str. 20)

Poleg tega pa je s književnimi osebami nedvomno povezan tudi 4. cilj 4. razdelka, ki govori o recepciji posameznih literarnih zvrsti in vrst in pravi, da naj si učenci:

»...ob imenu književne vrste in poslušanju... priključijo v spomin svoje literarnoestetske izkušnje s **to** literarno vrsto. Na podlagi tega si oblikujejo svoje pričakovanje...« (Učni načrt, str. 21),

kar brez dvoma velja tudi za recepcijo pravljice, definirane nekoliko nižje, v cilju 4.2, ki predvideva »prepoznavanje za pravljico značilnih književnih oseb« (Učni načrt, str. 21). Tako prvi kot drugi izmed omenjenih ciljev očitno predvidevata, da ima otrok že ob vstopu v edukacijski sistem izoblikovan vsaj nekakšen horizont pričakovanj v zvezi s književnimi osebami – in to, da ga je mogoče v literarnorecepcijskih situacijah in s sistematično rabo ustreznih literarnodidaktičnih metod razvijati. Toda v imenu didaktične natančnosti se moramo vprašati, kako smo/so snovalci učnega načrta vedeli, kakšen je ta horizont pričakovanj in do kod ga je mogoče na posamezni stopnji otrokovega osebnostnega/bralnorecepcijskega razvoja razviti. Pošteno je treba priznati, da tega seveda nismo/niso vedeli, da pa smo/so se o tem vprašanju poučili v relevantni strokovni literaturi – in prebrali rezultate raziskave, ki jo je s populacijo približno te starosti v Ameriki opravil A. Applebee (1978).

Applebeeja je pravzaprav zanimalo, kdaj in kako je otrok sposoben opravljati t. i. recepcijsko vlogo, t.j. sprejeti vlogo dialoškega partnerja v komunikacijski situaciji recepcije literarnega besedila. V tem kontekstu je izhajal iz predpostavke, da del recepcijske vloge v tem dialogu poteka tudi tako, da bralec registrira in vrednoti književne osebe in njihovo ravnanje. Recepcijska vloga poteka v tem primeru tako, da bralec/otrok primerja v literarnem delu »opisano« književno osebo in njeno ravnanje s svojim pričakovanjem, kakšne književne osebe so oz. kaj bodo po njegovem mnenju storile. Omenjeno pričakovanje seveda ni nič drugega kot ena izmed recepcijskih shem, ki jo bralec/otrok v ta namen pripravi v svoj horizont pričakovanja. Ta shema, ki je nastala tako, da jo je otrok na eni strani zmeraj znova dopolnjeval in popravljal v novih in novih recepcijskih izkušnjah, torej ob srečanju s književnimi osebami v pravljičah in s pravljičnimi književnimi osebami, je merilo in hkrati »snov«, na podlagi katerega/s pomočjo katere bo otrok ustvarjal domišljjskočutne predstave književnih oseb v aktualni recepciji pravljice in vrednotil njihovo ravnanje. V slednjem primeru bo najprej izvedel miselni postopek asimilacije književnega dogajanja v obstoječo miselno shemo, in če to ne bo šlo, ker je ravnanje književne osebe v nasprotju z njegovimi pričakovanji, bo prišlo do korekcije miselne sheme – postopka akomodacije relevantnega horizonta pričakovanja. Ob naslednji recepcijski situaciji bo otrok pripravil v horizont pričakovanja to novo – korigirano miselno shemo.

Applebee je v svoji raziskavi v produktivnem ustvarjalnem postopku preverjal, pri kateri starosti se v otroških pravljičah začnejo pojavljati pravljične književne osebe.

Njegovi podatki kažejo, da v miselnih shemah dveletnih otrok še ni pravljičnih književnih oseb – da pa jih najdemo že v tretjini pravljič petletnih otrok (33 %) in da z naraščajočo starostjo njihova prisotnost v recepcijski shemi raste.

V nadaljevanju svoje raziskave je Applebee opravil kvalitativno analizo horizonta pričakovanj, povezanega s književnimi osebami v pravljičah. Ugotovil je, da ima 41 % šestletnih otrok že razvita jasna pričakovanja, kakšne so književne osebe v pravljičah, in to, da zna kar 86 % devetletnikov izraziti svoja pričakovanja, kakšne bodo književne osebe, ki jih bodo srečali v neznani pravljičah. V svoji raziskavi je Applebee uporabljal metodo vodenega intervjuja. Otroke je spraševal: »Kakšen je ponavadi lev, volk, zajec, lisica, kakšna je vila in kakšna je čarovnica v pravljičah?« Njihove odgovore pa je nato razvrstil glede na to, ali so pričakovanja izražena kot »skromni realistični opisi« (na prvi stopnji), kot »bogatejša pričakovanja, vendar močno vezana na konkretne situacije« ali kot »ustrezno razvita pričakovanja, spravljen v miselno shemo pod oznako ustreznega generalnega pojma« (Applebee, 1978). Vse te rezultate je nato primerjal z vlogami, ki jih književne osebe v pravljičah opravljajo po mnenju odraslih ljudi.

Opisani raziskovalni postopek je pokazal nekaj zanimivih rezultatov. Opaziti je bilo namreč mogoče občutne razlike razvitosti otroških horizontov pričakovanj glede na to, ali gre za pravljične književne osebe ali za književne osebe v pravljičah (ki bi jih bilo načelno mogoče srečati tudi v realnem svetu). Pri šestih letih je tako 32 % otrok pričakovalo, da bodo vile dobre, in 55 %, da bodo čarovnice slabe. V nasprotju s tem pa nobeden izmed otrok ni pričakoval, da bo lev pogumen, zajec ljubeč in lisica zvita (kar so v ameriškem civilizacijskem krogu generalne lastnosti, ki jih tem književnim osebam v pravljičah pripisujejo odrasli). In še pri devetih letih je le 5 % in 9 % otrok izbralo »odrasla pričakovanja« za lisice in zajce, medtem ko je 32 % devetletnikov povezovalo leve s pogumom, 86 % vile z dobroto in 100 % čarovnice z zlobo.

Generalna Applebeejeva ugotovitev je, da razvijejo otroci odraslim podoben horizont pričakovanja za fiktivne pravljične osebe prej kot za književne osebe, ki bi jih lahko srečali tudi v realnem okolju – in sicer zato, ker je pri pravljičnih osebah jasno, da je treba ob poslušanju pravljič v horizont pričakovanja pripraviti in nato procesirati (torej uporabljati, preverjati, spreminjati) recepcijsko miselno shemo, pri »realnih književnih osebah« pa je to šele stvar odločitve: zajce, leve in lisice je mogoče po Applebeejevem mnenju srečati tudi v pragmatični – realni – govorni situaciji in tam je njihova vloga drugačna od tiste, ki jo imajo v pravljičnih besedilih. Postopek oblikovanja relevantnega horizonta pričakovanja je v zvezi z njimi bolj kompliciran in zato daljši.

Applebeejeva raziskava pomeni prelom v zgodovini raziskovanja otrokove recepcijske sposobnosti – in osvetljuje otrokov bralnorecepcijski razvoj s kvalitativno povsem novega zornega kota – a je, kot opozarja sam avtor, omejeno uporabna, saj so otroški (in odrasli) horizonti pričakovanj v različnih socialnih okoljih različni. To pa z drugimi besedami pomeni, da so za slovenski prostor njegove raziskave uporabne le v omejeni meri, najprej zato, ker se slovenski pravljični prostor (slovenski nacionalni kanon in slovenski izbor civilizacijskega pravljiškega kanona) močno razliku-

je od pravljiskega kanona v Združenih državah Amerike – in ker se je svet v zadnjih tridesetih letih (kolikor je minilo od njegove študije) spremenil bolj, kot se je spremenil svet v katerihkoli tridesetih letih v zgodovini človeške civilizacije. Zatorej smo se v okviru naše raziskave odločili (s podobno metodologijo, kot je to storil Applebee – da bi bili rezultati primerljivi) raziskati, kdaj se pojavi, kakšen je in kako se razvija slovenski horizont pričakovanj, povezan s pravljimi književnimi osebami in s književnimi osebami v pravljici na prehodu med predoperativnim in operativnim obdobjem otrokovega razvoja.

1. Raziskava

1.1 Vzorec otrok, ki smo jih vključili v raziskavo

V raziskavo smo vključili 226 otrok v starosti med 4,0 let – 4,11 let (najmlajša raziskovalna skupina) in 9,0 – 9,11 let (najstarejša skupina).

1.2 Metoda dela

Uporabili smo metodo vodenega intervjuja, v katerem smo otroke vpraševali:

- Kakšne so književne osebe v pravljici in
- Kaj delajo književne osebe v pravljici.

Pri tem smo spraševali najprej po književnih osebah – živalih in izbrali v ta namen volka kot slabo književno osebo in zajca kot dobro književno osebo ter po književnih osebah – ljudeh, pri čemer smo se odločili za mačeho in deklico kot primera književnih oseb, ki jih je mogoče srečati tudi v pragmatični, na realnost vezani govorni situaciji, za prvo, ker je slaba književna oseba, in za drugo, ker je dobra književna oseba. Nazadnje smo vpraševali še po čarovnici, slabi književni osebi, ki jo je mogoče najti le v recepcijski situaciji in v zvezi s katero bi morali, po Applebeejevemu mnenju, otroci najprej izoblikovati odraslemu podoben horizont pričakovanj.

Za preverjanje prisotnosti pravljice književne osebe v miselni shemi pravljica smo uporabljali še produktivni ustvarjalni postopek in opazovali, kdaj (pri kateri starosti) začenejo otroci v svoje pravljice vpletati tipične pravljice književne osebe.

1.3. Cilji in hipoteze

V raziskavi smo želeli preveriti prisotnost in kvaliteto horizonta pričakovanja, povezanega s pravljimi književnimi osebami in književnimi osebami v pravljici v okviru miselne sheme pravljica pri slovenskih otrocih v predoperativnem in operativnem obdobju njihovega osebnoznega in literarnorecepcijskega razvoja in s tem posredno ustreznost tozadevnih literarnodidaktičnih ciljev v učnem načrtu za prvo in drugo triletno devetletno osnovno šolo.

Postavili smo naslednje hipoteze:

hipoteza 1

Že pri štiriletnih otrocih zasledimo prisotnost horizonta pričakovanja v zvezi s pravljimi književnimi osebam in književnimi osebam v pravljici. Z naraščajočo starostjo narašča otrokova sposobnost zaznavanja prisotnosti književne osebe v lastnem horizontu pričakovanja in sposobnost upovedovanja tega dela horizonta pričakovanja.

hipoteza 2

Z naraščajočo starostjo postaja otrokov horizont pričakovanja v zvezi s pravljimi književnimi osebam in književnimi osebam v pravljici vse bolj podoben generaliziranemu horizontu pričakovanj, kakršnega imajo odrasli.

hipoteza 3

Medtem ko so asociacije v zvezi z dejanji pravljicnih književnih oseb pri mlajših otrocih vezane na konkretne pravljice, so tovrstne asociacije z naraščajočo starostjo vse bolj posplošene in pri devetletnikih že kažejo tendenco h generalizaciji.

1.4 Rezultati

Hipotezo 1 smo preverjali na dva načina. Preverili smo odgovore otrok na vprašanje: »Kakšna je književna oseba (volk, zajec, mačeha, deklica, čarovnica) v pravljici?« V zbirni tabeli smo nato zbrali odgovore, ki so se glasili: »ne vem,« in iz tega sklepali, kdaj se v otrokovi miselni shemi pravljica pojavi horizont pričakovanja, povezan s književnimi osebam.

Kakšen(a) je... v pravljici?	4 leta	5 let	6 let	7 let	9 let
Volk	17 %	0 %	0 %	0 %	0 %
Zajec	13 %	13 %	9 %	9 %	0 %
Mačeha	29 %	32 %	13 %	6 %	0 %
Deklica	15 %	15 %	4 %	0 %	0 %
Čarovnica	12 %	4 %	5 %	0 %	0 %

Tabela 1: Delež otrok, ki so odgovorili »Ne vem.«

Rezultati, ki jih ponuja tabela 1, so nedvoumni: takorekoč vsi otroci imajo pri šestih letih izoblikovan vsaj nekakšen horizont pričakovanj v zvezi s književnimi osebam. Delež otrok, ki nimajo nikakršnih pričakovanj, kakšne bodo književne osebe v pravljici, je pri šestih letih (z izjemo mačeha) manjši kot 10 %.

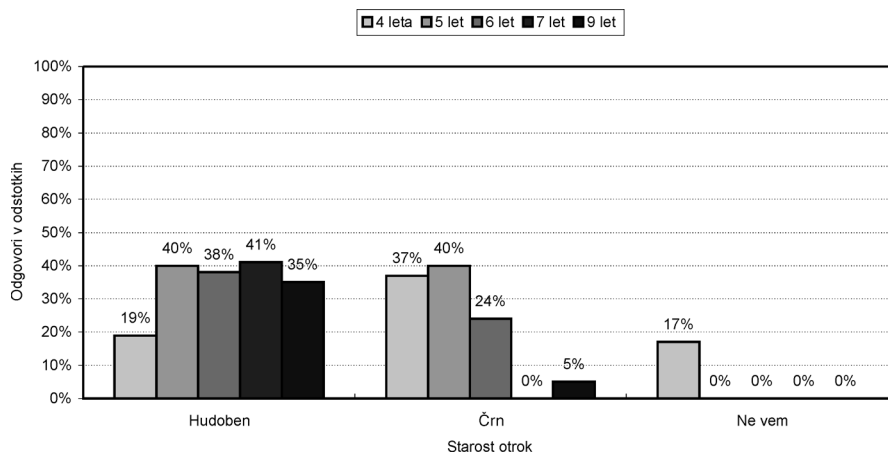
Do podobnih rezultatov smo prišli tudi, ko smo v produktivnem ustvarjalnem postopku preverjali, kolikšen delež otrok določene starosti vpleta v svoje pravljice tipično pravljicne književne osebe, in ugotovili, da to počne 35 % štiriletnikov, 38 % petletnikov, 45 % šestletnikov in kar 66 % sedemletnih otrok.

V nadaljevanju raziskave nas je zanimala kvaliteta horizonta pričakovanj, poveza-

nega s pravljničnimi književnimi osebami in s književnimi osebami v pravljici. Preverjali smo jo tako, da smo otrokom zastavili dve vprašanji, ki sta se nanašali na naslednje pravljnične osebe: volka, zajca, mačeho, deklico in čarovnico. S prvim vprašanjem (Kakšen je _____ v pravljici?) smo preverjali domišljjskočutno predstavo otrok zgoraj naštetih pravljničnih oseb; z drugim vprašanjem (Kaj dela _____?) pa smo preverjali asociacije – s katerimi dejanji povezuje otrok te pravljnične osebe.

Hipotezo 2, ki pravi, da postaja sčasoma otrokov horizont pričakovanj v zvezi s pravljničnimi književnimi osebami vse bolj podoben horizontu pričakovanj odraslih, smo preverjali z vprašanjem: »Kakšen je _____ v pravljici?«

Graf 1 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kakšen je volk v pravljici?« Prikazani odgovori so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



Rezultati so podprli pravilnosti hipoteze 2. Analiza odgovorov otrok pokaže, da so se pri opisu volka mlajši otroci (4 in 5 let) bolj osredotočili na njegovo zunanost, na kar kaže pogostost uporabe pridevnika črn (4 leta: 37 %, 5 let: 40 %); starejši otroci (6, 7 in 9 let) pa so večkrat omenili njegov značaj. Tako je bil pri starejših otrocih najpogosteje uporabljen pridevnik hudoben (6 let: 38 %, 7 let: 41 % in 9 let: 35 %). Vse starostne skupine (razen sedemletnikov) so pri opisu volka uporabile pridevnika črn (4 leta: 37 %, 5 let: 40 %, 6 let: 24 %, 7 let: 0 %, 9 let: 5 %) in velik (4 leta: 4 %, 5 let: 11 %, 6 let: 9 %, 7 let: 0 %, 9 let: 5 %). Analiza odgovorov kaže, da otroci povezujejo zunanji videz književne osebe z njenim značajem. Tako so vse starostne skupine otrok v opisu volka uporabile tiste pridevnike, ki kažejo njegov slab značaj (črn oziroma siv, grozen, grd). Izrazito opazen je tudi trend naraščanja uporabe pridevnika hudoben s starostjo otrok (4 leta: 19 %, 5 let: 23 %, 6 let: 38 %, 7 let: 41 %, 9 let: 35 %). Odstotek otrok, ki so uporabili pridevnik hudoben, pri devetletnikih sicer nekoliko pade, vendar moramo upoštevati tudi podatek, da 5 % devetletnikov uporabi pridevnik zloben, ki ga v nižjih starostnih skupinah ne zasledimo. Z analizo odgovorov otrok lahko ugotovimo še, da se s starostjo bogati tudi domišljjskočutna predstava pravljničnih oseb. Opisi volka štiriletnih otrok so bili bolj skopi; največkrat so ga opisali z eno samo besedo. Petletniki so bili že nekoli-

ko bolj zgovorni in večina jih je pri opisu uporabila po dva pridevnika; nekateri pa so volka opisali z več pridevniki. Zanimivo je, da se v starostnih skupinah šest in sedem let pri večini otrok ponovno pojavi skop opis volka; skoraj vsi devet let stari otroci pa so ga opisali z več pridevniki. Kljub temu da imajo mlajši otroci z upovedovanjem domišljjskočutne predstave načeloma težave, so bili nekateri njihovi opisi volka vsebinsko že zelo bogati. Oglejmo si primere daljših odgovorov različno starih otrok na vprašanje: »Kakšen je volk v pravljici?«

Gabrijel (4,4): »Ima zobe, ostre zobe. Je velik, s kremplji.«

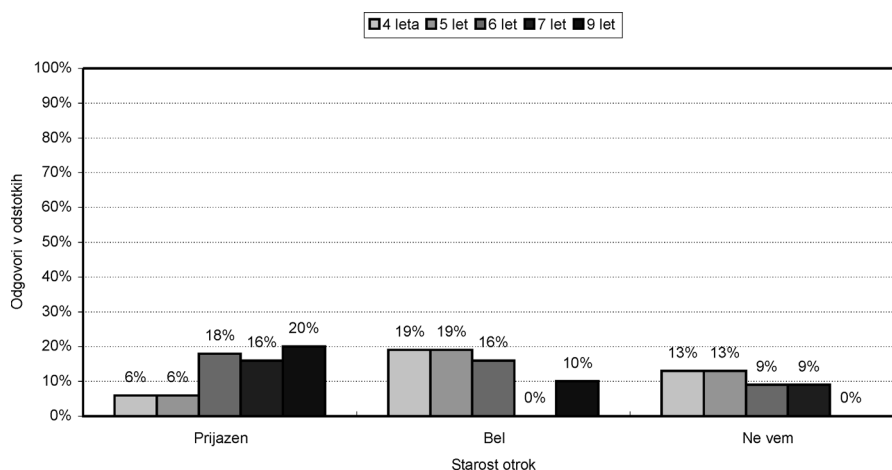
Helena (5,3): »Tak velik pa črn pa hudoben.«

Lucija (6,4): »Črn, rjav, velik. Ni hudoben. Druge zafrkava pa govori, da je prijazen.«

Ana (7,6): »Boljši kot pravi. Siv pa bel pa črn. Ima rep, oči.«

Milena (9,8): »Ima debel kožuh, grozno izgleda, take rjave barve je pa ima ostre zobe pa govori.«

Graf 2 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kakšen je zajec v pravljici?« Prikazani odgovori so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



Rezultati so potrdili hipotezo 2 in kažejo, da imajo vse starostne skupine otrok v svojem horizontu pričakovanj oblikovano predstavo zajca kot dobre književne osebe, saj so pri opisih uporabili predvsem tiste pridevnike, ki označujejo pozitiven značaj: dober, vesel, priden. Prav tako je bil v vseh starostnih skupinah uporabljen pridevnik prijazen (uporaba tega pridevnika s starostjo raste oziroma, vsaj bistveno, ne pade: (4 leta: 6 %, 5 let: 6 %, 6 let: 18 %, 7 let: 16 %, 9 let: 20 %); razen v skupini sedemletnikov je bil povsod uporabljen tudi pridevnik bel (4 leta: 19 %, 5 let: 19 %, 6 let: 16 %, 7 let: 0 %, 9 let: 10 %). Tudi analiza horizonta pričakovanja ob književni osebi zajec kaže, da otroci zunanjo podobo književne osebe povezujejo z njenim značajem (uporaba pridevnikov bel, lep; prijazen, dober). Predstava zajca v horizontu pričakovanja postaja z leti bogatejša. Štiriletniki so zajca opisali skopo, saj so ga skoraj vsi opisali z eno samo besedo. Pet let stari otroci so zajca največkrat opisali s po dvema besedama, večina šest in sedem let starih otrok pa ga je spet opisala z enim samim pridevnikom. Skoraj vsi devet let stari otroci so zajca opisali vsaj z dvema pridevnikoma, nekateri otroci so podali precej izčrpen opis. Za razliko od

mlajših otrok so devetletniki pri opisu uporabili veliko raznovrstnih pridevnikov (prijazen, plah, bel, hiter, poskočen, vesel, majhen, ima dolga ušesa), kar po eni strani kaže na njihovo polnejšo domišljjskočutno predstavo, po drugi strani pa dokazuje večje upovedovalne zmožnosti. Oglejmo si nekaj primerov daljših odgovorov različno starih otrok na vprašanje: »Kakšen je zajec v pravljici?«

Patricija (4,7): »Dober, lep je.«

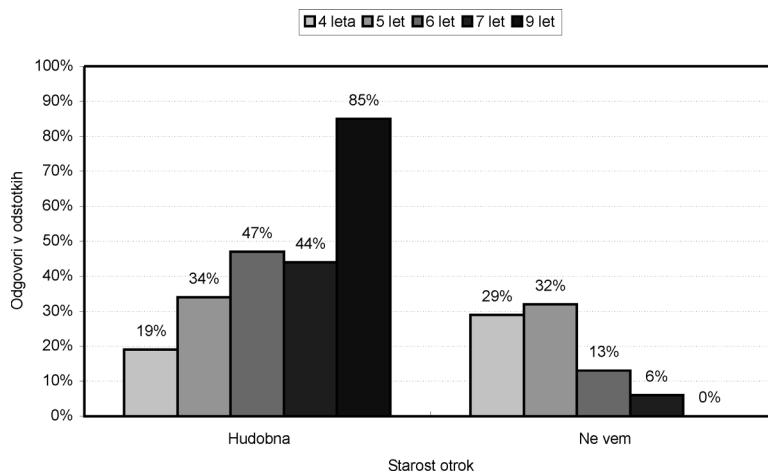
Amadeja (5,6): »Bel, dolga ušesa ima, črn smrček, majhen.«

Dijana (6,7): »Prijazen. Manjši je kot jaz.«

Ana (7,6): »Luškan je, bel je, dolga ušesa ima, kratek rep.«

Lidija (9,7): »Zajec je poskočen, vesel in tudi srečen.«

Graf 3 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kakšna je mačeha v pravljici?« Prikazani odgovori so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



Rezultati potrjujejo hipotezo 2 in kažejo, da imajo otroci v svojem horizontu pričakovanj oblikovano prestavo o mačehi kot slabi književni osebi. Pri vseh starostnih skupinah izstopa uporaba pridevnikov, ki označujejo njeno neprijetno zunanost (grda, črna), oziroma slab značaj (hudobna, nesramna, zlobna). Izrazito izstopa uporaba pridevnika hudobna, ki s starostjo raste. Izjema so sedemletniki, kjer uporaba pridevnika hudobna malo pade (4 leta: 19 %, 5 let: 34 %, 6 let: 47 %, 7 let: 44 %, 9 let: 85 %). Ponovno lahko ugotovimo, kako otroci zunanji videz osebe povezujejo z njenim značajem, saj noben otrok ni rekel, da je mačeha lepa, pač pa so njeno zunanost označili z uporabo pridevnikov črna in grda. Večina otrok vseh starostnih skupin je mačeho opisala skopo, ponavadi z enim samim pridevnikom, so pa tudi izjeme. Oglejmo si nekaj primerov daljših odgovorov različno starih otrok.

Tina (4,0): »Janko in Metka sta imela mačeho... Je poredna in ni imela rada Janka in Metke.«

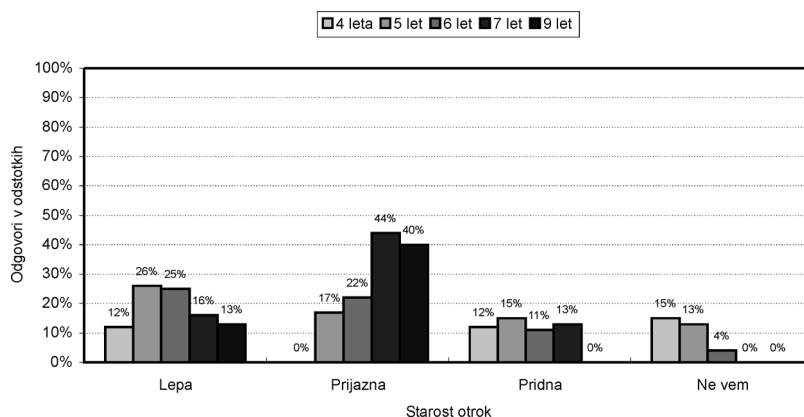
Dominik (5,3): »Ja, mačeha je pri Pepelki. Mačeha ima modro obleko, je slaba.«

Darja(6,5): »Hudobna, poredna.«

Tamara (7,9): »Hudobna, svoji hčerki da lepe obleke, drugim pa ne da lepih oblek.«

Mitja (9,10): »Bolj take male postave. Zlobna. Taka grda. Takšne sive lase ima.«

Graf 4 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kakšna je deklica v pravljici?« Prikazani odgovori so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



Rezultati potrjujejo hipotezo 2 in kažejo, da so pri opisu deklice vse starostne skupine otrok uporabile zgolj tiste pridevnike, ki označujejo bodisi pozitiven značaj bodisi lepo zunanost (lepa, prijazna, pridna, vesela). Najpogosteje uporabljeni pridevniki so bili: prijazna (pogostost uporabe pridevnika prijazna s starostjo raste; 4 leta: 0 %, 5 let: 17 %, 6 let: 22 %, 7 let: 44 %, 9 let: 40 %), lepa (4 leta: 12 %, 5 let: 26 %, 6 let: 25 %, 7 let: 16 %, 9 let: 13 %) in pridna (4 leta: 12 %, 5 let: 15 %, 6 let: 11 %, 7 let: 13 %, 9 let: 0 %). Zanimivo je, da je 6 % štiriletnih otrok deklico označilo z belo barvo (oblečena v belo; ima bele lase; ima bele čevljičke), kar ponovno kaže na to, da majhni otroci zunanji videz literarne osebe ponavadi povežejo z njenim značajem. Sicer je večina otrok deklico opisala dokaj podrobno; že mlajši otroci so jo opisali z dvema pridevnikoma. Večina devetletnih otrok je deklico opisala zelo natančno; zanimivo je tudi, da se v tej starostni skupini prvič pojavi razločevanje med deklicami po značaju (5 % otrok je dejalo, da so nekatere deklice prijazne, druge hudobne). Oglejmo si nekaj primerov zanimivih odgovorov različno starih otrok na vprašanje: »Kakšna je deklica v pravljici?«

Niko (4,7): »Rdečo ruto ima pa košarico ima pa s punčkami se igra.«

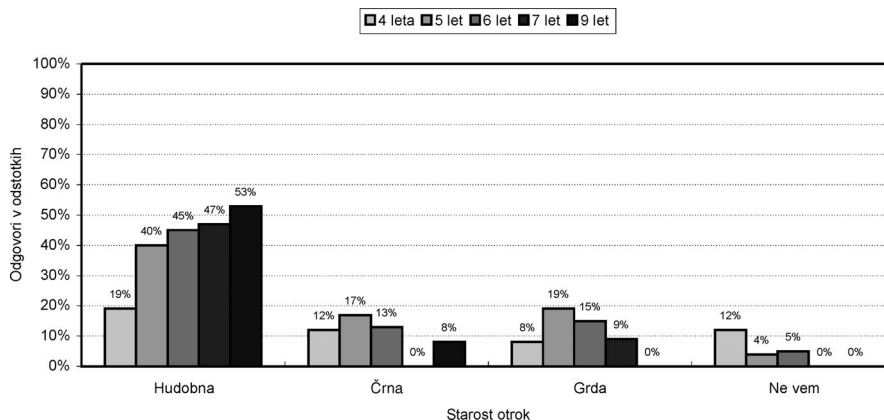
Tina (5,8): »Tista je pa pridna.«

Goran (6,8): »Deklica je v pravljici raztrgana in hodi po gozdu, kjer najde hišico.«

Tamara (7,9): »Mala, prijazna, uboga mamico.«

Nadja (9,11): »Včasih je hudobna, včasih pa tudi ne. Vedno neko princeso predstavlja ali pa kako sestro.«

Graf 5 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kakšna je čarovnica v pravljici?« Prikazani odgovori so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



Rezultati potrjujejo hipotezo 2 in kažejo, da postaja predstava čarovnice v otrokovem horizontu pričakovanj z leti bogatejša, a da tudi mlajši otroci z opisom čarovnice niso imeli težav. V opisih čarovnice prevladujejo pridevniki, ki kažejo slab značaj oziroma neprijetno zunanost. Tako je najpogostejša uporaba pridevnika hudobna, ki s starostjo tudi raste (4 leta: 19 %, 5 let: 40 %, 6 let: 45 %, 7 let: 47 %, 9 let: 53 %). Pogosta je še uporaba pridevnikov črna (4 leta: 12 %, 5 let: 17 %, 6 let: 13 %, 7 let: 0 %, 9 let: 8 %) in grda (4 leta: 8 %, 5 let: 19 %, 6 let: 15 %, 7 let: 9 %, 9 let: 0 %). Ponovno lahko ugotovimo, da otroci zunanji videz književnih oseb povezujejo z njihovim značajem. Najbolj izrazito se to opazi pri sedemletnih otrocih, pri katerih je bila najbolj pogosta uporaba pridevnikov hudobna (47 %) in grda (9 %). Večina otrok je čarovnico opisala z enim pridevnikom, nekateri otroci pa so podali zelo izčrpen opis, pri čemer so uporabljali zelo raznolike pridevnike. Oglejmo si nekaj primerov zanimivih odgovorov različno starih otrok na vprašanje: »Kakšna je čarovnica v pravljici?«

Tina (4,0): »Grdo je oblečena, obraz ima takšen kot ljudje... so hudobne in znajo čarati.«

Amadeja (5,6): »Črno oblečena, klobuk, taki celi grdi obraz, dolge nohte, navadno je z metlo.«

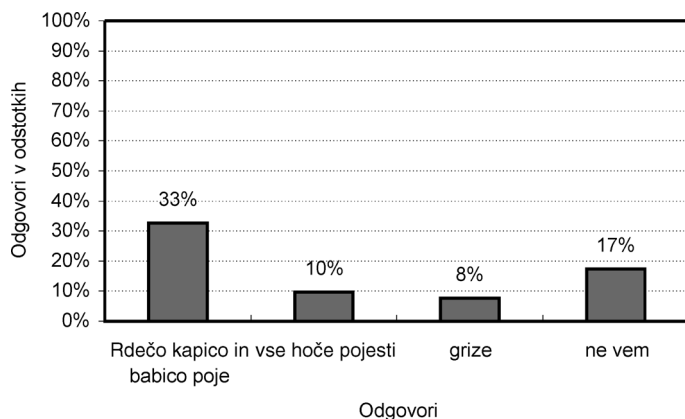
Jože (6,4): »Hudobna, ima metlo, na kateri leti, metla je živa.«

Miha (7,11): »Čarovnice so pa ponavadi... hmm... hudobne pa letijo na metlah pa kuhajo čarovniške juhe.«

Mitja (9,8): »Ima čarobno palico pa z njo čara, samo ne lepe stvari, ampak hudobne stvari. Ima čudežne predmete pa metlo, ki leti po zraku, potem obleko ima črno pa tak smešen klobuk ima.«

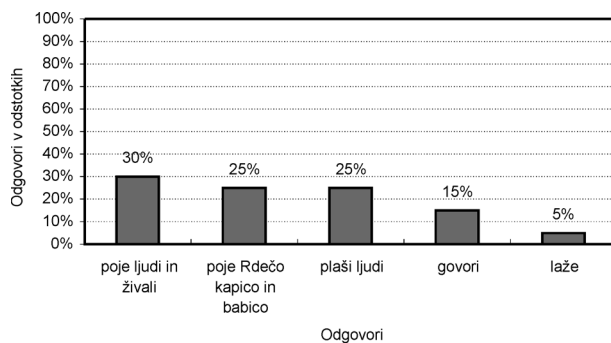
Hipotezo 3, ki pravi, da so asociacije v zvezi z dejanji pravljичnih oseb pri mlajših otrocih vezane na konkretne pravljice, pri starejših otrocih so že nekoliko posplošene, pri devetletnikih pa postajajo generalizirane, smo preverjali z vprašanjem: »Kaj dela (volk, zajec, mačeha, deklca, čarovnica) v pravljici?«

Graf 6 v odstotkih prikazuje odgovore štiri leta starih otrok na vprašanje: »Kaj dela volk v pravljici?«



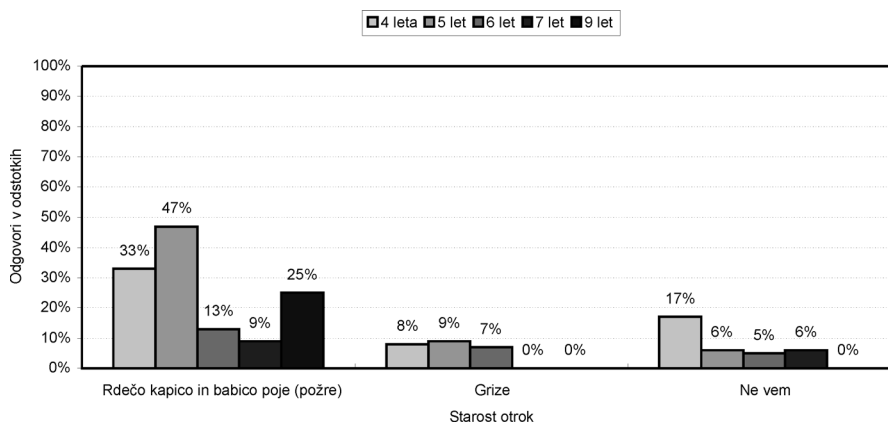
Tretjina štiri leta starih otrok (17 ali 33 %) je na vprašanje: »Kaj dela volk?« odgovorila, da poje Rdečo kapico in babico. Devet štiriletnih otrok (17 %) je odgovorilo, da ne vedo, kaj dela volk v pravljici, oziroma so ob vprašanju molčali. Petkrat (10 %) se je pojavil odgovor, da hoče volk vse pojesti, in štirikrat (8 %) odgovor, da grize. Vsi ostali odgovori odstopajo od večine in jih ne moremo grupirati (Rdečo kapico išče, laže, straši, igra se...).

Graf 7 v odstotkih prikazuje odgovore devet let starih otrok na vprašanje: »Kaj dela volk v pravljici?«



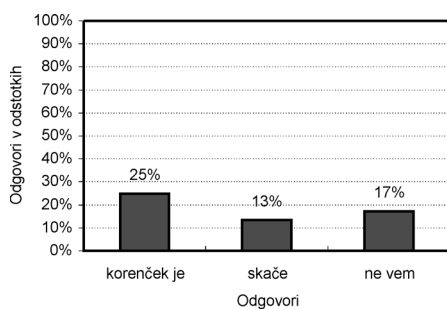
Dvanajst otrok (30 %) je dejalo, da volk poje ljudi in živali. Deset otrok (25 %) je reklo, da volk poje Rdečo kapico in babico, deset (25 %) pa jih je mnenja, da plaši ljudi. Da volk govori, je omenilo šest devetletnikov (15 %), dva (5 %) pa sta rekla, da laže. Ostali odgovori so se pojavljali posamično, zato jih ne moremo grupirati (ljudem nagaja, lovi, grize, prašičke poje, kozličke poje, napada pravljurna bitja...).

Graf 8 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kaj dela volk v pravljici?« Prikazani so tisti odgovori, ki so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



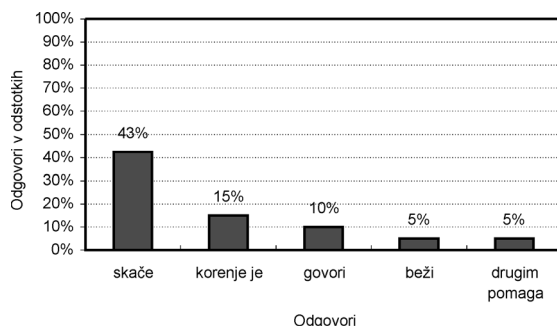
Hipoteza 3 se je potrdila. Z analizo odgovorov otrok ugotovimo, da s starostjo narašča trend od konkretnega k posplošenemu. Tako je na primer več mlajših (4, 5 let) kot starejših otrok navedlo odgovore, ki se nanašajo na konkretno pravljico. Zanimivo je, da so se že pri štiriletnikih pojavili odgovori, ki kažejo na določeno mero posploševanja (»vse poje«: 10 %, »grize«: 8 %). Pri 17 % petletnikov se je pojavil odgovor »ljudi poje«, pri šestletnikih pa odgovora »koga poje« (15 %) in »grize« (7 %); vsi odgovori kažejo na odmik od konkretnih pravljic. Pri sedemletnikih se sicer trend naraščanja posplošenih odgovorov ustavi (»žre ljudi«: 16 %), zato pa je pri devetletnikih opaziti izrazito splošne odgovore (»poje ljudi in živali«: 30 %, »plaši ljudi«: 25 %, »govori«: 15 %, »laže«: 5 %).

Graf 9 v odstotkih prikazuje odgovore štiri leta starih otrok na vprašanje: »Kaj dela zajec v pravljici?«



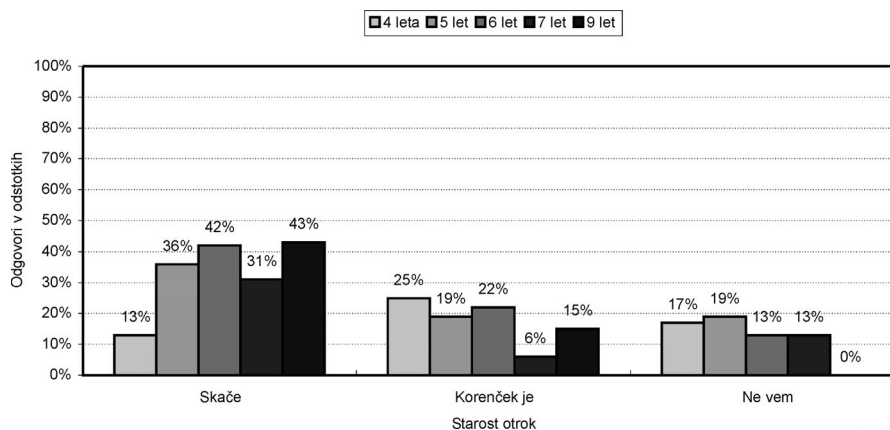
Trinajst štiri leta starih otrok (25 %) je dejalo, da zajec v pravljici je korenje, sedem (13 %) jih je reklo, da zajec skače, devet štiriletnih otrok (17 %) pa je dejalo, da ne vedo, kaj dela zajec v pravljici, oziroma so ob vprašanju molčali. Ostali odgovori so se pojavili posamično, zato jih ne moremo grupirati (pleše, skače, igra se...).

Graf 10 v odstotkih prikazuje odgovore devet let starih otrok na vprašanje: »Kaj dela zajec v pravljici?«



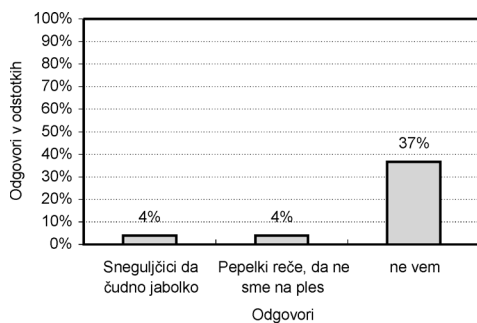
Sedemnajst devetletnikov (43 %) je na vprašanje, kaj dela zajec, odgovorilo, da skače. Odgovor, da zajec je korenje, se je pri devet let starih otrocih pojavil šestkrat (15 %). Štirikrat (10 %) so otroci dejali, da zajec govori, dvakrat pa (5 %), da zajec beži oziroma da pomaga drugim. Ker ostali odgovori odstopajo od večine, jih ne moremo grupirati (je zelje in repo, se skriva, se izmuzne, svetuje pot, posvari pred nevarnostjo, poslušá druge živali ali se z njimi pogovarja, poje...).

Graf 11 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kaj dela zajec v pravljici?« Prikazani so tisti odgovori, ki so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



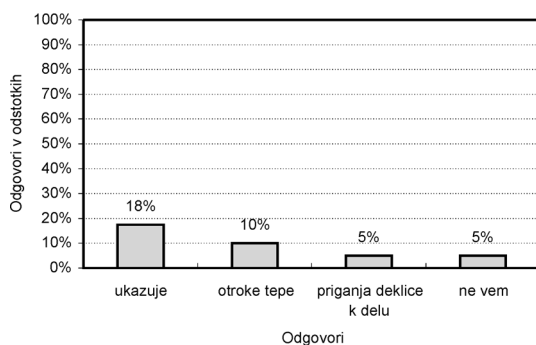
Hipoteza 3 se je potrdila. Mlajši otroci (4, 5 in 6 let) so pogosteje kot starejši otroci (7 in 9 let) izjavili, da zajec je korenje. Odgovor, da zajec skače, ki tudi kaže na sposobnost posploševanja, se pojavi že pri mlajših otrocih (4 leta: 13 %, 5 let: 36 %, 6 let: 42 %). Pričakovali bi, da se odstotek uporabe omenjenega odgovora pri starejših otrocih še poveča, a temu ni tako (7 let: 31 %, 9 let: 43 %). Vendar moramo poudariti še dejstvo, da so sedemletniki in devetletniki navedli odgovore, ki so splošni, in jih mlajši otroci niso navedli. Tako je 9 % sedemletnih in 10 % devetletnih otrok povedalo, da zajec v pravljici govori; devetletniki pa so navedli še dva odgovora, in sicer da zajec beži (5 %) in da pomaga drugim (5 %).

Graf 12 v odstotkih prikazuje odgovore štiriletnih otrok na vprašanje: »Kaj dela mačeha v pravljici?«



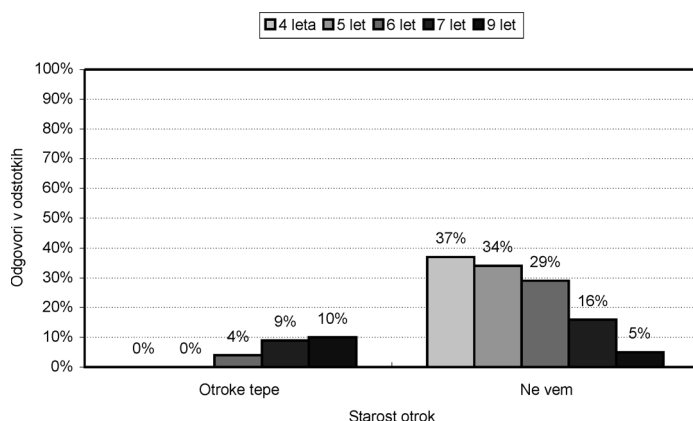
Devetnajst štiriletnih otrok (37 %) je na vprašanje odgovorilo »ne vem« oziroma je molčalo. Dva štiriletnika (4 %) sta dejala, da mačeha da Sneguljčici čudno jabolko, dva (4 %) pa sta rekla, da mačeha reče Pepelki, da ne sme na ples. Ostali odgovori odstopajo od večine in jih ne moremo več grupirati.

Graf 13 v odstotkih prikazuje odgovore devetletnih otrok na vprašanje: »Kaj dela mačeha v pravljici?«



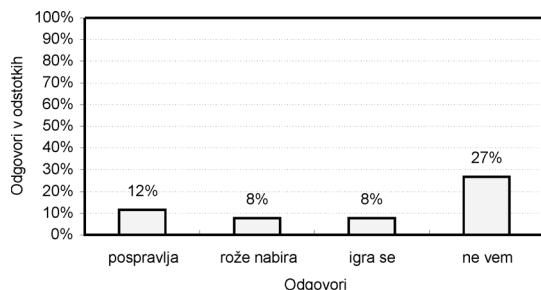
Devetletni otroci so največkrat (sedemkrat ali 18 %) dejali, da mačeha ukazuje. Štirikrat (10 %) se je pojavil odgovor, da mačeha tepe otroke, dvakrat (5 %) odgovor, da priganja deklice k delu in dvakrat (5 %) odgovor »ne vem«. Glede na to, da so se vsi ostali odgovori pojavili samo po enkrat, jih ne moremo grupirati.

Graf 14 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kaj dela mačeha v pravljici?« Prikazani so tisti odgovori, ki so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



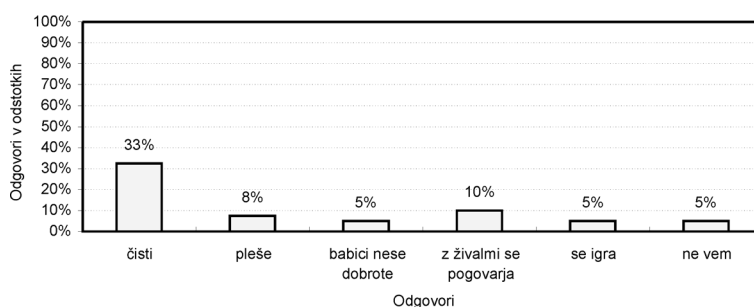
Hipoteza 3 se je potrdila. Medtem ko so štiriletni otroci med vsemi podatki, ki smo jih lahko grupirali, navedli dva primera odgovorov, ki se nanašata na konkretni pravljici (»Sneguljčici da čudno jabolko«: 4 %, »Pepelki reče, da ne sme na ples«: 4 %), so petletniki navedli en sam tovrstni odgovor (»Pepelko naganja kuhat in čistit«: 6 %). Že pri petletnikih zasledimo posplošen odgovor (»čara«: 9 %), šestletniki pa so med odgovori, ki smo jih lahko grupirali, navedli same splošne odgovore (»ljudi začara«: 5 %, »otroke tepe«: 4 %, »otroke kaznuje«: 4 %, »otroke krade«: 4 %, »otrokom nalaga delo, sama pa nič ne dela«: 4 %). Tudi sedemletniki in devetletniki so med odgovori, ki smo jih lahko grupirali, navedli same splošne odgovore (sedemletniki: »čara hudobne stvari«: 13 %, »otroke zastupi«: 9 %, »otroke tepe«: 9 % in devetletniki: »ukazuje«: 18 %, »otroke tepe«: 10 %, »priganja deklice k delu«: 5 %). Iz grafa je lepo razvidno, kako uporaba enega od splošnih odgovorov s starostjo otrok raste; pada pa odstotek uporabe odgovora »ne vem«. Iz navedenega lahko sklepamo, da postaja predstava mačeha v otrokovem horizontu pričakovanj z leti vse popolnejša.

Graf 15 v odstotkih prikazuje odgovore štiriletnih otrok na vprašanje: »Kaj dela deklica v pravljici?«



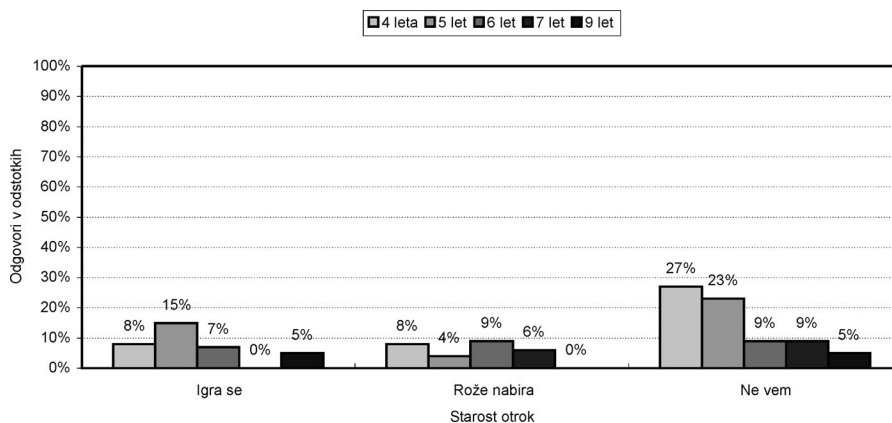
Največ štiriletnih otrok (štirinajst ali 27 %) je odgovorilo »ne vem« oziroma so molčali. Šest štiriletnikov (12 %) je odgovorilo, da deklica pospravlja, štirje (8 %) so odvrnili, da deklica nabira rože, štirje (8 %) so dejali, da se igra. Glede na to, da so se vsi ostali odgovori pojavili samo po enkrat, jih ne moremo grupirati.

Graf 16 v odstotkih prikazuje odgovore devetletnih otrok na vprašanje: »Kaj dela deklica v pravljici?«



Največ devet let starih otrok (trinajst ali 33 %) je odgovorilo, da deklica čisti. Štirje devetletniki (10 %) so dejali, da se deklica pogovarja z živalmi, trije (8 %) so rekli, da pleše, dva (5 %) sta rekla, da nese babici dobrote, dva (5 %) sta dejala, da se deklica igra in dva otroka (5 %) sta odgovorila »ne vem«. Glede na to, da ostali odgovori odstopajo od večine, jih ne moremo več grupirati.

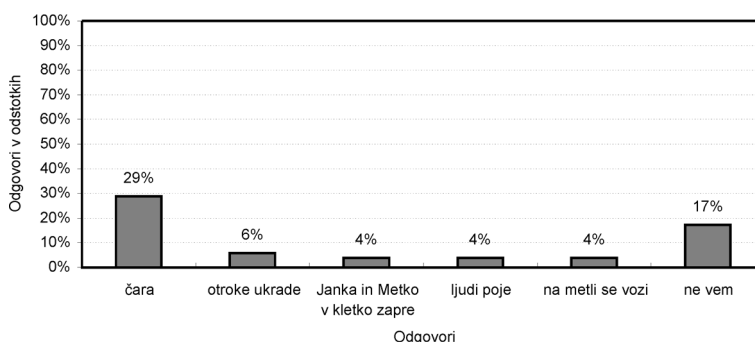
Graf 17 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kaj dela deklica v pravljici?« Prikazani so tisti odgovori, ki so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



Hipoteza 3 se je potrdila, dobili pa smo zanimive rezultate. Že mlajši otroci (4 in 5 let) so namreč med tistimi odgovori, ki smo jih lahko grupirali, navedli same posplošene odgovore (»pospravlja«, »rože nabira«, »po svetu hodi...«). Štiriletniki so navedli najmanj splošnih odgovorov (tri), zato pa jih petletni otroci niso navedli nič manj kot sedemletniki oziroma devetletniki (petletniki so navedli šest splošnih odgovorov, odstotek uporabe posameznih odgovorov pa ni bistveno nižji od odstot-

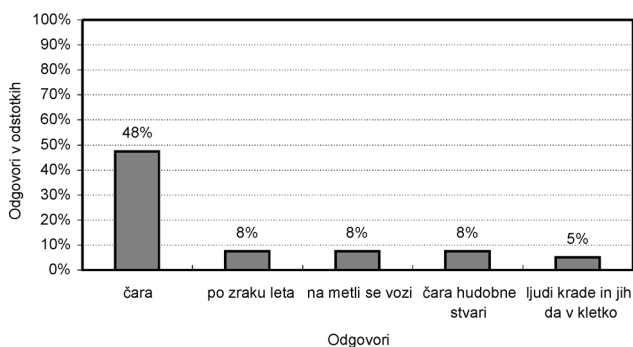
ka uporabe splošnih odgovorov starejših otrok). Tudi če primerjamo raznolikost odgovorov posameznih starostnih skupin, ugotovimo, da se v vseh starostnih skupinah ponavljajo enaki ali zelo podobni odgovori (»rože nabira«, »čisti«, »se igra«...). Odstotek odgovorov »ne vem« z leti pada; iz vsega povedanega pa lahko sklepamo, da postaja podoba deklice v otrokovem horizontu pričakovanja z naraščajočo starostjo vse bogatejša.

Graf 18 v odstotkih prikazuje odgovore štiriletnih otrok na vprašanje: »Kaj dela čarovnica v pravljici?«



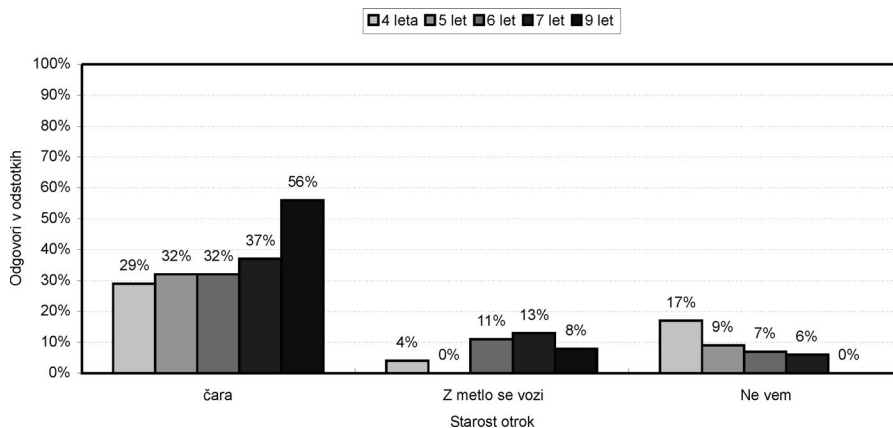
Največ štiriletnikov (petnajst ali 29 %) je dejalo, da čarovnica čara. Devet štiriletnikov (17 %) je odgovorilo, da ne vedo, kaj dela čarovnica, trije (6 %) so rekli, da ukrade otroke, dva (4 %) sta dejala, da čarovnica Janka in Metko zapre v kletko, dva otroka (4 %) sta rekla, da čarovnica poje ljudi in dva štiriletnika (4 %) sta odgovorila, da se čarovnica vozi na metli. Ker ostali odgovori odstopajo od večine, jih ne moremo več grupirati.

Graf 19 v odstotkih prikazuje odgovore devetletnih otrok na vprašanje: »Kaj dela čarovnica v pravljici?«



Največ devetletnih otrok (devetnajst ali 48 %) je reklo, da čarovnica čara. Trije devetletniki (8 %) so rekli, da čarovnica leta po zraku, trije (8 %) so dejali, da se vozi na metli, trije (8 %), da čara hudobne stvari in dva devetletna otroka (5 %) sta omenila, da čarovnica krade ljudi in jih daje v kletko. Glede na to, da ostali odgovori odstopajo od večine, jih ne moremo več grupirati.

Graf 20 v odstotkih prikazuje odgovore otrok na vprašanje: »Kaj dela čaravnica v pravljici?« Prikazani so tisti odgovori, ki so se pojavili najmanj v treh starostnih skupinah.



Hipoteza 3 se je potrdila. Medtem ko se pri mlajših otrocih (4, 5 in 6 let) še pojavijo odgovori, ki se navezujejo na konkretne pravljice (»Janka in Metko v kletko zapre«, »Sneguljčici nastavi zastrupljeno jabolko«, »Sneguljčico zastrupi«), takšne vrste odgovorov pri starejših otrocih ne zasledimo. Odgovor, katerega uporaba izrazito izstopa pri vseh starostnih skupinah, je »čara«; njegova uporaba pa s starostjo raste. Zanimivo je, da se že pri štiriletnih otrocih poleg odgovora, ki kaže na konkretno pravljico, pojavijo kar štiri splošni odgovori, res pa je, da je odstotek uporabe posameznih odgovorov nizok. Poleg tega, da so sedemletniki in devetletniki navedli same splošne odgovore, so odstotki uporabe posameznih odgovorov v teh dveh starostnih skupinah višji kot pri mlajših otrocih. Glede na to, da s starostjo konstantno pada tudi odstotek otrok, ki so uporabili odgovor »ne vem«, lahko rečemo, da se podoba čarovnice v otrokovem horizontu pričakovanja z leti bogati.

1.5 Sklep

Če primerjamo rezultate slovenske raziskave otroškega horizonta pričakovanj, povezanega s književnimi osebami v pravljici, s horizontom pričakovanj ameriških otrok pred tridesetimi leti, lahko ugotovimo, da tudi za slovenske otroke veljajo nekatere zakonitosti, ki jih je v svoji študiji opisal A. Applebee, a da se horizont pričakovanj slovenskih otrok, ki se je oblikoval v recepcijskih situacijah poslušanja slovenskih pravljic in drugačnem izboru civilizacijskega pravljiskega kanona, od ameriškega v nekaterih segmentih občutno razlikuje. Kar zagotovo velja tudi za slovenske otroke, je ugotovitev, da lahko nedvoumno govorimo o prisotnosti horizonta pričakovanja že ob vstopu v edukacijski sistem, saj je delež otrok, ki v svoji miselni shemi pravljica nimajo podatkov v zvezi z v raziskavi izbranimi književnimi osebami (med petim in šestim letom), manjši od 5 %, (z izjemo mačehe, ki doseže stopnjo prepoznavnosti 6 % šele pri sedmih letih, kar lahko verjetno razložimo z dejstvom, da mačehe v pravljici s svojimi pastorkami praviloma počno

»grozne« reči in da verjetno slovenski starši tovrstne pravljice pripovedujejo svojim otrokom nekoliko kasneje).

Tudi merjenje kvalitete horizonta pričakovanja, povezanega s pravljničnimi književnimi osebami in književnimi osebami v pravljici, je pokazalo pri slovenskih otrocih podobno smer razvoja kot pri ameriških otrocih: na prvi stopnji so otroške predstave o književnih osebah vezane na konkretne motive v konkretnih pravljicah (Kaj počne volk v pravljici? Babico in Rdečo kapico poje), na drugi stopnji so predstave še zmeraj konkretne, a ne več vezane na konkretno pravljico (Kaj dela volk? Vse hoče pojesti), šele na tretji stopnji so otrokove predstave v zvezi s književnimi osebami v pravljici skladiščene v obliki univerzalnih/generalnih pojmov (volk v pravljici govori, plaši ljudi, napada pravljnična bitja, laže...).

Nekoliko drugačen pa je otroški horizont pričakovanja, če primerjamo kvaliteto predstav, povezanih s pravljničnimi književnimi osebami in književnimi osebami v pravljici. Za ameriške otroke v tem primeru velja, da imajo prej izdelan in kvalitetnejši tisti del relevantne miselne sheme, ki je povezan s pravljničnimi književnimi osebami, torej tistimi, ki jih srečujejo izključno v recepcijski situaciji, medtem ko je postopek oblikovanja horizonta pričakovanja v primeru, ko morajo najprej izvesti miselni postopek izbiranja med realistično in domišljjsko (recepcijsko) miselno shemo, torej pri književnih osebah, ki jih je mogoče srečati tako v pragmatični kot v recepcijski govorni situaciji, bistveno daljši.

Pri slovenskih otrocih kaže primerjalna analiza horizontov pričakovanj o pravljničnih književnih osebah v primerjavi s horizonti pričakovanj o književnih osebah v pravljici nekoliko drugačne rezultate: zdi se, da o dodelanosti horizonta pričakovanj, povezanega s književnimi osebami, ne odloča toliko realnost ali domišljjskost književne osebe (torej to, ali gre za pravljnično književno osebo ali za književno osebo v pravljici), ampak pogostost pojavljanja književne osebe v pravljicah, ki jih otroci poslušajo, in to, kako konstantna in enoznačna ter pregnantna je vloga književne osebe v pravljniškem besedilu: tako otroci brez težav in zelo zgodaj oblikujejo svoja pričakovanja v zvezi z volkom (ki ga je mogoče videti tudi v živalskem vrtu), in mačeho (rezultati so takorekoč identični s prepoznavanjem vloge čarovnice), več težav pa imajo z zajcem (ki je v pravljici ponavadi žrtev in je treba prepoznati njegovo pasivno vlogo: zajec nič ne dela – njegova vloga v pravljniškem besedilu je, da mu drugi delajo krivico), zaznavanje tega pa je relativno zahteven miselni proces. Najtežje in najpočasneje pa se očitno oblikuje horizont pričakovanj takrat, kadar vloga književne osebe v pravljici ni konstantna: deklice so včasih dobre, včasih so hudobne, včasih so kaznovane, včasih so nagrajene – pač odvisno od tega, ali so starejše sestre ali najmlajše, oz. od tega, ali so prave hčere svojih mater ali le njihove pastorko. Gre za komplicirana razmerja, ki jih je mogoče prepoznati in ustvariti v zvezi z njimi ustrezno shemo le v pogostih in ponavljajočih se recepcijskih situacijah – to pa očitno zahteva več časa.

Literatura:

- Applebee, Arthur N., 1978: *The Child's concept of story*. Chicago.
- Bühler, Christian, 1961: *Das Märchen und die Phantasie des Kindes*. München.
- Kunst–Gnamuš, Olga, 1979: *Vloga jezika v spoznavnem razvoju šolskega otroka*. Ljubljana.
- Grosman, Meta, 1989: *Bralec in književnost*. Ljubljana.
- Kobe, Marjana, 1987: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana.
- Kordigel, Metka, 1990: Bralni razvoj, vrste branja in tipi bralcev. *Otrok in knjiga* 29–30. 5–42. 31. 5–22.
- Kordigel, Metka, 1993: *Mladinska literatura, otroci in učitelji*. Ljubljana.
- Kordigel, Metka, 1995: O razvoju recepcijske sposobnosti ali nova spoznanja vede o mladem bralcu. *Otrok in knjiga* 39–40. 13–23.
- Kordigel, Metka, I. Saksida, 1999: *Jaz pa berem!* Priročnik za učitelje. Ljubljana.
- Krakar–Vogel B., 1991: *Skice za književno didaktiko*. Ljubljana.
- Kreft, J., 1977: *Grundprobleme der Literaturdidaktik*. Heidelberg.
- Saksida, Igor, 1991: Nekaj vprašanj iz teorije mladinske književnosti. *Otrok in knjiga* 32. 5–33.